

АЛАЯҚТЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫН ОЛАРҒА ҰҚСАС ҚЫЛМЫС ҚҰРАМДАРЫНАН АЖЫРАТУ КРИТЕРИЙЛЕРІ

Байкенжина К.А., Оралхан А.Қ.
Қарағанды қ., ҚР

Андатпа: Бұл мақалада алаяқтық қылмыстарын оларға ұқсас басқа да қылмыс құрамдарынан ажырату критериілерінің түрлері мен ерекшеліктері салыстырмалы түрде көрсетілген.

Кілт сөздер: алаяқтық, сенімді теріс пайдалану, алдау тәсілі, алдаудың мазмұны.

Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстардың барлығына тән ортақ белгілері және жасалу табиғаты бір болғандықтан, осындай тәсілдерді қолданып жасалатын қылмыстарды бір-бірінен ажырату өзекті мәселенің бірі болып отыр. Көбінесе бұл қылмыстарды ажыратуда жедел іздестіру бөлімі қызметкерлері мен тергеушілер Жоғарғы Сот Пленумының қаулыларын, осы сала бойынша қолданысқа енген нормативтік-құқықтық актілерге, заң нормаларының бәсекелестігі жағдайында қолданылатын басқа да заңдар мен заң нормаларына жүгінеді, бірақ ол көрсетілген құқықтық актілердің барлығында бірдей алаяқтық қылмысының жасалу тәсілдері мен жағдайларына байланысты есепке алынуға тиісті ерекшеліктер назарға алынбаған, тәжірибедегі қызметкерлердің пікірлері есепке алынбаған, нәтижесінде алдау тәсілінің бірдей түрін қолданған бірінші рет қылмыс жасаушы мен бұрын бірнеше рет қылмыс жасаушының әрекеттеріне бірдей баға берілуі көзделген.

Сондықтанда осы тақырыпты зерттеу барысында заңнамалық актілерде жіберілген оқшылықтардың орнын толтыру мақсатында алдау мен сенімді теріс пайдаланып жасалған алаяқтық немесе қылмыстың басқа да түрлерінде келтірілген тәсілдерге талдау жасау арқылы, қылмыстың осындай тәсілдерді пайдалану арқылы жасалған қылмыстарды бір-бірінен ажыратуға қажетті критериілердің жүйесін ұсынбақшымыз. Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстарды ажыратудағы критериілерді бастапқы, негізгі және басқа да критериілер деп қарастыруға болады. Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстарды бір-бірінен ажыратуда ең негізгі критериі, қылмыстың объективтік жағының факультативтік белгілерімен тікелей байланысты.

1-ші критериі- әрекет етудегі алдау мен сенімді теріс пайдалану тәсілі. Бұл критериінің маңызы, қылмыстық құқықбұзушылықтың алғаш басталған уақытындағы алдау мен сенімді теріс пайдалану тәсілін суреттеу, даму бағытын көрсету. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» 11 шілде 2003 жылғы № 8 нормативтік қаулысында қылмыстық әрекет етудегі қолданылатын тәсілді ажыратудың жалпы бағыты жайлы ғана сөз болған [1].

Атап айтқанда, алдау мен сенімді теріс пайдалануды ажырату өте қиынға соғады. Сондықтанда Пленум қаулысында адамның жеке меншігіне және меншікке деген құқығына қатысты қылмыстық құқықбұзушылықтар бойынша қолданылатын алдау мен сенімді теріс пайдалану тәсілінің жалпы сипаттамасын ғана келтірген. Бұл жерде сондай-ақ, түрлі механизмдерді пайдалануы да мүмкін екендігі басшылыққа алынбаған және соның нәтижесінде алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстарды саралауда қателіктер жіберілуі мүмкін екендігі ескерілмеген.

Шын мәнінде алаяқтықты жүзеге асырғанда алдау мен сенімді теріс пайдаланудың толып жатқан тәсілдері қолданылады. Қылмысты саралауда көбінесе тонау мен алаяқтықты ажыратуда іс жүзінде әрекеттің белгісіне дұрыс көңіл аудармай, тек келтірілген зардапты ғана есепке алып қателіктер жіберіп алулары мүмкін. Сондықтанда, тонауда қылмыс ашық, алаяқтықта алдау немесе сенімді теріс пайдалану арқылы жүзеге асырылатындығын естен шығармау керек.

2-ші критерий-жүйкеге әсер ететін заттар мен есірткілерді адам ағзасына жіберіп алаяқтық ниетті жүзеге асыру. Жоғарғы Сот Пленумының түсініктемесінде алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жәбірленушіге қолданылған жүйкеге әсер ететін заттар мен есірткілік заттардың қылмыстық зардап тудыруға әсер еткен мөлшері мен көлемі және оны қолданған уақыт пен оның зардап туғызуға еткен әсері туралы айтылған. Келтірілген зардап көлемі арнайы сараптама қорытындысы нәтижесінде анықталады.

3-ші критерий- алдау мен сенімді теріс пайдаланудың мазмұны. Алдаудың мазмұны біржақты мағына беруі керек, яғни адамның жеке мүлкіне немесе мүлкіне иелік ету құқығына қауіп келтіру мағынасында. Егер, алдаудың мазмұны анық белгілі болмаса, онда ондай алдауды саралау кезінде едәуір қиындық туындауы мүмкін. Бұл жөнінде Жоғарғы Сот Пленумы төмендегідей түсініктеме берген «Егер, бөтен біреудің мүлкін алдау арқылы алса және алдаудың нақты мазмұны белгілі болмаса, онда жасалған қылмыстың түрін ажырату үшін объективтік жақтың барлық факультативті белгілерін есепке алу керек.» [2]. Алдаудың мазмұнына алдауда қолданған құрал-жабдықтар да кіреді, бір жағдайда алдау тек сөз арқылы жүзеге асырылса, екінші бір жағдайда ол басқа да тәсіл арқылы жүзеге асуы мүмкін. Алдау жазбаша түрде де, телефон арқылы да, басқа тұлғаның көмегімен де жүзеге асырыла береді.

4-ші критерий- алдау немесе сенімді теріс пайдалану қылмысының объектілері. Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстық әрекеттер жеке тұлғалардың мүлкіне және мүлікті пайдалану құқығына ғана бағытталуы мүмкін. Бұл жағдайда субъектінің мақсаты мүлікке иелік ету құқығын алу немесе сенімге қиянат жасау.

5-ші критерий-алдау мен сенімді теріс пайдаланудың жүзеге асырылатын уақыты. Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстардың көпшілігінде алдау бірден, тап сол жерде жүзеге асырылатындығы. Кей жағдайларда алдаудан туатын зардап уақыт өте келе де пайда болуы мүмкін. Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстарды бір-бірінен ажыратуда ең маңыздысы субъектінің ниетінің бағыты. Тонау мен алаяқтықта субъектінің ниеті тез арада жәбірленушінің мүлкіне ие болу, ал қорқытып алушылықта жәбірленушінің мүлкіне алдағы уақытта ие болу. Жоғарғы Сот Пленумының қаулысында келтірген ескертулерге сәйкес, алдаудың нақты мазмұны белгілі болмаған жағдайда, алдауды қабылдаған жәбірленушінің және оны жәбірлеушінің психикалық жағдайларын есепке ала отырып әрекеттің бағасын беру керек деп білеміз.

Біздің пікірімізше, ұқсас қылмыстарды ажыратуда, алдаушы мен алданушы субъектінің әрекетінің субъективтік жағы қылмыстарды бір-бірінен ажыратуда басты рөл атқаруы тиіс. Субъективтік жақты суреттейтін қосымша мәлімет ретінде қылмыс жасалған орын, қылмыс жасалған уақыт, қылмыскерлердің саны және жәбірленушінің психикасындағы пайда болған өзгеріс есепке алынуы керек. Бірақ, алдау мен сенімді теріс пайдалану тәсілі арқылы жасалатын қылмыстарды бір-бірінен ажыратуда мұндай тәсілді қолдану заңға сәйкес келе бермейді. Сондай-ақ, қылмыстық әрекеттерді саралауда

жәбірленушінің науқастануына немесе мас күйіне сәйкес алдауды қабылдамауы да қылмыстық әрекетті саралауда ешқандай рөл атқармайды [3,134-136 бб].

Біз, ұсынып отырған алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстарды бір-бірінен ажырату әдісі кінәлілік қағидасына негізделген: нақты алдау әрекеті болмаған жағдайда, алдау ниеті болғандығын есепке ала отырып, басқа жағдайларды, орны, уақыты, алдау тәсілі және оны жәбірленушінің қабылдауы жағдайын есептей отырып қылмыстық әрекетті саралаған жөн. Жоғарыда көрсетілген алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстарды бір-бірінен ажыратудың қосымша критерийі болып объектілердің айырмашылығы және алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы туындайтын зардап түрлері жатады.

Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстарды бір-бірінен ажыратуда, ең бірінші қосымша критерий ретінде объектілердің белгілерін алуға болады. Егер, әрекет бағытталған тікелей объектілер бірдей болса, онда қосымша объектілерге талдау жасау арқылы ажыратылады, атап айтқанда, қылмыстық әрекеттің бір түрінде қосымша объект, жеке тұлғаның мүлкіне қол сұғушылық болса, екінші бір түрінде, жеке тұлғаның мүлкіне иелік ету құқығы болуы мүмкін. Қосымша объектілер келтірілген зардаптардың түріне және көлеміне қарай анықталады.

Екінші қосымша критерий, алдау мен сенімді теріс пайдаланудан туған зардап көлемі болып табылады. Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалған қылмыстардан туған зардап белгілері ҚР Жоғарғы Сотының 5 қыркүйек 2006 жылғы қаулысында келтірілген және осы зардап көлеміне сәйкес қылмыстық жауаптылық мәселесі туындайды [4].

Үшінші қосымша критерий-субъектінің жасы. Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстардың барлық тармақтары бойынша барлығында бірдей субъект 16 жастан бастап қылмыстық жауаптылыққа тартыла бермейді, кей тармақтары үшін, атап айтқанда жауаптылықты ауырлататын мән-жайлар бойынша 14 жастан бастап тартылуы мүмкін.

Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын алаяқтықтың басқа алдау арқылы жасалатын қылмыстардан айырмашылығы қылмыстық әрекеттердің жүзеге асырылу тәсіліне, түріне байланысты. Ашықтан ашық алаяқтық жасау деп танылу үшін меншік иесі немесе өзге де иеленуші, сондай-ақ басқа да адамдар, кінәлінің құқыққа қайшы әрекеттерін көріп тұрумен бірге оның қылмыстық мәнін сезінуі қажет[5, 11-13бб].

Жоғарыда алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын, алаяқтық, тонау мен қарақшылықты саралаудың жалпы сипаттамасын бере отырып, олардың бір-бірінен төмендегідей айырмашылығы бар екендігін айта аламыз: алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жүзеге асырылатын тонау мен қарақшылықты бір –бірінен ажыратудың басты критерийі объективтік жақтың белгілерімен тікелей байланысты:

Бірінші критерий- алдау мен сенімді теріс пайдалану мазмұны мен жеделдігінде;

Екінші критерий- жәбірленушіге еркінен тыс қолданған жүйкеге әсер ететін заттардың көлемі мен қасиеттерінде;

Үшінші критерий- алдау мен сенімді теріс пайдалану мазмұнында;

Қосымша критерий- объектілердің түрі мен алдаудан туған зардап көлемінде.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» 11 шілде 2003 жылғы № 8 нормативтік қаулысы. Астана. 2003
2. Постановление Пленума Верховного Суда Республики Казахстан «О некоторых вопросах квалификации хищений чужого имущества от 25 июля 2006 г». Астана. 2006
3. А.А. Ағыбаев. Меншікке қарсы жасалатын қылмыстардың жасалу тәсіліне талдау. Алматы. 2011.
4. Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам борьбы с преступностью от 05 мая 2009 г
5. Е.О. Алауханов. Алаяқтық қылмысын саралау ерекшеліктері. Алматы. 2011. 11-136б